

A T Z V Í T Ě Z Í Č L O V Ě K
=====

(New York 1960.)

O T Á Z K A

Když byl svět středověku od základů zničen, nabyt západní člověk přesvědčení, že bude schopen dosáhnout konečného uskutečnění svých nešťastnějších a největších snů a tužeb. Osobodil se od totálního diktátu a nadvlády církve, od břemene tradičního myšlení, od geografických pout nedávno a ne zcela objeveného světa. Objevil přírodu a lidskou individualitu. Uvědomil si svou sílu a pochopil, že je s to stát se vládcem přírody a svých tradičních životních poměrů. Uvěřil, že bude schopen dosáhnout syntézy nově zrozeného pocitu síly a racionality a duchovních hodnot své humanisticko-intelektuální tradice; syntézy prorocké ideje mesiášského míru a spravedlnosti, jehož lidstvo dosáhne v průběhu historického procesu a řecké tradice teoretického myšlení. Ve stoletích následujících po renesanci a reformaci zbudoval člověk novou vědu, jež vedla k uvolnění dosud nevídaných produktivních sil a k totální transformaci veškerého materiálního světa. Vytvořil politické systémy, které, zdá se, zajišťují svobodu a plný rozvoj osobnosti; snížil pracovní dobu natolik, že dnešní západní člověk může využívat volného času v míře, o jaké se jeho předkům ani nezdálo.

Kde jsme tedy dnes?

Svět je rozdělen na dva tábory, na kapitalistický a komunistický. Oba tábory jsou přesvědčeny, že našly klíč k realizaci lidských nadějí minulých generací; oba vědí, že ač musí koexistovat, jsou jejich systémy neslučitelné. Mají pravdu? Nejsou snad oba v procesu přeměny v nový industriální neo-feudalismus, v industriální společnost, jež je řízena a manipulována silnou, všemocnou byrokracií, ve společnosti, v níž se osobnost stává sýtým, dobře krmeným automatem a ztrácí svou individualitu, svou nezávislost a lidskost? Máme se smířit se stavem, kdy můžeme ovládat přírodu a vyrábět zboží v neustále rostoucí míře, ale přitom se zřeknout naděje na nový svět solidarity a spravedlnosti; smířit se s tím, že tento ideál se ztratí v prázdnotě technistické koncepci "pokroku"?

Ptáme se - neexistuje žádná jiná alternativa? Nemůžeme vybudovat industriální společnost, v níž si osobnost uchová svou roli aktivního, odpovědného člena společnosti, který je s to ovládnout podmínky svého života spíše, než aby byl jimi ovládnut? Je skutečně materiální bohatství neslučitelné s principy humanismu?

Dále - nejenže oba tyto tábory vzájemně soupeří hospodářsky a politicky, nýbrž navíc žijí oba ve strachu před atomovým útokem, který sprovedí ze světa nás oba - ne-li celou civilizaci. Člověk vytvořil atomovou bombu; je to jeden z největších jeho intelektuálních úspěchů. Zároveň však ztratil vládu nad svým vlastním tvůrcem. Bomba se stala jeho vládcem, síly jeho vlastní tvorby se staly jeho největším nepřítelem.

Není ještě pozdě zvrátit tento vývoj?

Můžeme změnit daný stav a stát se vládci nad okolnostmi místo toho, aby okol-

nosti ovládaly nás? Jsme s to překonat hluboce zakořeněný barbarismus, jež nás nutí řešit problémy jediným způsobem, jímž nikdy nemohou být řešeny, totiž silou, násilím a zabíjením? Jsme s to odstranit propast mezi obrovskými intelektuálními výsledky a emocionální a morální zaostalostí?

POSTAVENÍ ZÁPADNÍHO ČLOVĚKA

Chceme-li odpovědět na tyto otázky, musíme poněkud podrobněji analyzovat dnešní postavení západního člověka.

Většina Američanů je přesvědčena, že jejich způsob industriální organizace je naprosto úspěšný. Nové výrobní síly (pára, elektřina, nafta a atomová energie) a nové formy organizace práce (centrální plánování, byrokratizace, rostoucí dělba práce, automatizace atd.) vytvořily materiální bohatství v nejvyspělejších průmyslových zemích, které odstranily krajní bídu, v níž většina obyvatelstva žila před sto léty.

Pracovní doba byla v průběhu posledních 100 let snížena ze 70 na 40 hodin týdně a s rostoucí automatizací bude možno neustále zkracovat pracovní den, čímž člověk získá dříve nevidané množství volného času. Základní vzdělání je poskytováno všem dětem, vyšší vzdělání pak podstatné části obyvatelstva. Filmy, rozhlas, televize, sport a všeho druhu "koníčky" zaplňují značnou část volného času, jež mají lidé k dispozici. Zdá se vsakutku, že poprvé v dějinách naprostá většina - a brzy všichni lidé - západního světa budou moci především žít a nikoli bojovat za zabezpečení hmotných podmínek pro život. Zdá se, že nejkrásnější sny předešlých generací budou moci být vbrzku realizovány a že západní svět nalezl odpověď na otázku co to je "dobrý život".

Jestliže však většina lidí Severní Ameriky a západní Evropy nazírá takto, je tu rovněž stále více přemýšlivých a sensitivních lidí, kteří zpozorovali jisté trhliny a slabiny v tomto obraze. Zpozorovali především, že i v nejbohatší zemi na světě, v USA, nepožívá 1 třetina obyvatelstva výhod onoho "dobrého života", a že tedy poměrně značná část našich spoluobčanů nedosáhla hmotného životního standartu, jež je podmínkou a základem důstojné lidské existence. Jsou si také vědomi, že životní úroveň více než 2/3 obyvatel země, těch, kteří byli po celá staletí objektem západního kolonialismu, je deset až dvacetkrát nižší než naše a že jejich naděje co do délky života ve srovnání s americkou - je o polovinu nižší.

Jsou znepokojeni iracionálními rozpory, ovládajícími náš systém. Zatímco jsou miliony lidí u nás a stamiliony za hranicemi, kteří trpí nedostatkem jídla, my omezujeme zemědělskou výrobu a navíc utrácíme stamiliony dolarů na skladování našich přebytků. Máme hojnost, ale nemáme radost. Jsme bohatší, ale máme méně svobody. Více konzumujeme, ale jsme prázdnější. Máme více atomových zbraní, ale jsme bezbrannější. Máme více vzdělání, ale stali jsme se materialističtější. Mluvíme o americké tradici radikálního humanismu a nazýváme neameričany ty, kteří chtějí uplatňovat tyto tradice v dnešní společnosti.

Avšak i když se utěšujeme, což mnozí dělají - tím, že je otázkou několika dalších generací než dosáhne západ a eventuálně celý svět hospodářské hojnosti, vzniká nicméně otázka: čím je dnes člověk a co se s ním stane, jestliže půjdeme dále cestou, již se náš industriální systém dosud ubíral?

PROBLÉM HUMANISMU

Chceme-li pochopit, jak ty elementy, jimiž náš systém úspěšně vyřešil některé své hospodářské problémy, nás zároveň odvedly od řešení problémů člověka, musíme prozkoumat některé základní rysy, jež jsou charakteristické pro kapitalismus XX. století.

Koncentrace kapitálu vedla ke vzniku gigantických podniků, řízených hierarchicky organizovanou byrokracií. Velká seskupení dělníků pracují společně jako část široce organizované výrobní mašinerie, která, aby vůbec fungovala, musí fungovat hladce, bez třenic a nepřetržitě. Individuální dělník a úředník se stali pouhým kolečkem v této mašinerii; jejich funkce a činnost je podmíněna celou organizační strukturou, v níž pracují. Legální vlastnictví výrobních prostředků ve velkých podnicích se oddělilo od řízení a ztratilo svůj význam a důležitost. Velké podniky jsou řízeny byrokratickou vrstvou manažerů, kteří nevlastní podnik legálně, nýbrž sociálně. Tito manažéři nemají vlastnosti starých vlastníků - individuální iniciativu, smělost a odvahu riskovat - nýbrž vlastnosti byrokratů; nedostatek individuality, odosobněnost, opatrnost a nedostatek představitivosti; spravují a řídí věci i lidi a zacházejí s lidmi jako s věcmi. Tato třída manažerů sice legálně podniky nevlastní, ale prakticky je řídí a kontroluje; nejsou zodpovědní (prakticky) ani akcionářům, ani těm, kdo v podnicích pracují. Vzhledem k tomu, že nejdůležitější výrobní odvětví jsou v rukách velkých korporací, jsou tyto korporace řízeny jejich nejvyššími řídicími zaměstnanci. Gigantické korporace, které určují hospodářský a do značné míry i politický osud země, jsou pravým opakem demokratického procesu; představují moc bez kontroly těch, kteří jim podléhají.

Velká většina obyvatelstva je vedle průmyslové byrokracie řízena také jinou byrokracií. Především byrokracií státní, (včetně byrokracie vojenské), která ovlivňuje a usměrňuje život mnoha miliónů lidí, ať již v té či oné formě. Průmysloví, vojenští a státní byrokraté jsou stále více vzájemně spjati jak ve své činnosti, tak také rostoucí měrou osobně. S rozvojem velkých podniků se také odbory přeměnily v obrovskou byrokratickou mašinerii, v níž hlas individuálního člena ztratil na významu. Mnozí odborářští vůdci jsou stejnými manažérskými byrokraty jako průmysloví šéfové.

Žádné z těchto byrokratických těles nemá ani plán ani ideál; a pro samu povahu byrokratického řízení tomu ani jinak nemůže být. Jestliže se člověk přeměnil ve věc a je řízen jako věc, musí se i ti, kdo jej řídí, přeměnit ve věc. A věci nemají ani vůli, ani představitivost, ani plán.

Při byrokratickém řízení lidí se demokratický proces zvrhá v pouhý rituál. Na schůzi akcionářů velkého podniku, v politických volbách či na odborové schůzi všude ztratil jedinec jakýkoli vliv na přijetí rozhodnutí a na jeho realizaci - zvláště ve sféře politiky jsou volby čím dále tím více redukovány na pouhý plebiscit, v němž může dát jedinec přednost jednomu ze dvou kandidátů z řad profesionálních politiků a jen v nejlepším případě lze říci, že je ovládán se svým vlastním svolením. Ale způsob jak vyvolat jeho souhlas je způsob sugesce a manipulace, přičemž nejpodstatnější rozhodnutí - zejména v otázkách zahraniční politiky, dotýkající se míru a války, jsou přijímána malými skupinami politiků, které průměrný občan může jen stěží vůbec znát.

Politické ideály demokracie, tak jak je pojímali zakladatelé Spojených států, nebyly čistě politickými ideály. Kořeny těchto ideálů tkvěly v duchovních tradicích, pocházejících od prorockého mesiášství, evangelia, humanismu a filosofického

osvícenství 16. století. Všechny tyto ideály a veškeré hnutí bylo založeno na jediné naději: že člověk se v dějinném vývoji může osvobodit od bídy, nevzdělanosti a nespravedlivosti a že je s to vytvořit společnost harmonie, míru a bratrského společenství mezi lidmi, mezi člověkem a přírodou. Přesvědčení, že dějiny mají svůj cíl, víra, že člověk je schopen sebezdokonalování byla nejspecifičtějším elementem západního myšlení. To je ona půda, z níž vyrůstala americká tradice a z níž pramení její síla a životnost. Co se stalo s ideí zdokonalitelnosti člověka a společnosti? Zvrhla se v mlhavý a otřepaný pojem "pokrok", v představu výroby stále většího množství stále dokonalejších věcí místo úsilí o zdravého a tvořivého člověka. Naše politické koncepce ztratily dnes své duchovní kořeny. Staly se vysloveně účelovou záležitostí a jsou posuzovány podle toho, zda nám pomáhají docílovat vyšší životní úroveň a efektivnější formy politického řízení. Když ztratily své kořeny v srdcích a tužbách lidí, staly se z nich prázdné skořápky, které lze odhodit, vyžaduje-li to účel.

Člověk pak je předmětem řízení a manipulace nejen ve sféře výroby, ale i ve sféře spotřeby jež je prý onou sférou, kde člověk uplatňuje plnou svobodu volby. Ve všech oblastech spotřeby - ať jde o spotřebu potravin, oděvů, alkoholu, cigaret či o konsum filmů a televizních programů - všude funguje mocný, sugestivní aparát, který sleduje dva cíle: zaprvé neustále zvyšovat chuť a touhu jednotlivých konzumentů po novém zboží a za druhé usměrnit tuto touhu tak, aby to bylo co nejvýhodnější pro výrobce.

Sama velikost investic ve spotřebním průmyslu a konkurence mezi několika gigantickými podniky nedovoluje, aby spotřeba byla ponechána náhodě a aby konsumentovi byla ponechána svobodná vůle, a to jak pokud jde o to, chce-li koupit více tak pokud jde o to, co chce koupit. Jeho chutě musí být neustále "podněcovány", jeho vkus musí být manipulován a řízen tak, aby jej bylo možno předvídat. Člověk se přeměňuje v "konzumenta", ve věčného kojence, jehož jediným přáním je konzumovat více a stále "lepší" věci.

Jestliže náš hospodářský systém obohatil člověka hmotně, ochudil jej lidsky. Přes veškerou propagandu a hlásání hesel o víře západního světa v Boha, o idealismu západního člověka, o jeho duchovních zájmech atd. zplodil náš systém materialistickou kulturu a materialistického člověka. V pracovním procesu je člověk řízen jakožto součást výrobního kolektivu. Ve volném čase je řízen a manipulován tak, aby se stal dokonalým konzumentem, který má rád to, o čem se mu tvrdí, aby měl rád a přesto si udržel ilusi, že se řídí svým vlastním vkusem. Člověk je neustále zpracováván hesly, sugescí a iracionálními projevy, jež ho zbavují posledních zbytků realismu, jež snad ještě má. Počínaje dětstvím je neustále odrazován od skutečného přesvědčení. Má málo kritického myšlení, málo skutečného citu a tak pouze přizpůsobení jiným ho může zachránit od nesnesitelného pocitu osamocení a ztracenosti. Člověk se nerealizuje jako aktivní nositel svých sil a svého vnitřního bohatství, nýbrž jako ochuzená "věc" jež je závislá na vnějších silách, do kterých promítnul svou živoucí substancí. Člověk se odcizil sám sobě a sklání se před výsledky práce svých vlastních rukou. Sklání se před věcmi, které sám vyrobil, před státem a před vůdci, které sám stvořil. Jeho vlastní činnost se pro něho stává cizí silou, jež stojí nad ním a proti němu, místo toho, aby je ovládal. Jeho vlastní výplody se přeměnily v objektivní sílu, jež stojí nad námi, jež se vymkly naší kontrole, jež maří naše očekávání, ničí naše výpočty a to vše je hlavním faktorem, jenž - více než kdykoliv v dějinách - určuje vývoj naší společnosti. Výrobky, stroje a stát se staly idolem moderního člověka a tyto idoly představují jeho vlastní životní síly v odcizené formě.

Marx měl vskutku pravdu, když zpozoroval, že "všechny fyzické smysly a vnímání člověka se odcizily a byly nahrazeny smyslem vlastnit. Soukromé vlastnictví z nás udělalo takové hlupáky a omezence, že nějaký předmět je naším předmětem teprve tehdy, když jej máme, teprve tehdy, když pro nás existuje jako kapitál anebo když jej bezprostředně máme, když jej bezprostředně jíme, pijeme, nosíme na těle, bydlíme v něm atd., zkrátka když jej bezprostředně používáme.... Jsme chudí přes všechno naše bohatství, protože máme mnoho a jsme málo". (K.Marx: Ekonomicko-filosofické rukopisy, SNPL 1965 str.108).

Výsledkem toho je, že průměrný člověk se cítí nejistý, osamocený, sklíčený a trpí nedostatkem radosti uprostřed nadbytku. Život pro něho nemá smysl; je si matně vědom, že smysl života nemůže být v tom, že člověk je nic než pouhý "konzument". Nemohl by snášet neradostnost a nesmyslnost života, nebýt skutečnosti, že mu náš systém nabízí nekonečné možnosti úniku počínaje televizí a konče utišujícími drogami, díky nimž zapomíná, že stále více ztrácí všechno, co je v životě hodnotné. Přes veškerou propagandu, vedenou opačným směrem, přibližujeme se rychle ke společnosti, ovládané byrokracií, která řídí masového člověka, dobře krmeného, dobře zabezpečeného, dehumanizovaného a sklíčeného. Vyrábíme stroje, které jsou jako lidé a lidi, kteří jsou jako stroje. To, co bylo nejvíce vytýkáno socialismu před 50 léty - že povede k uniformitě, byrokratizaci, centralizaci a bezduchému materialismu - to je skutečností dnešního kapitalismu. Mluvíme o svobodě a demokracii a přesto stále více lidí se bojí odpovědnosti za svobodu a dávají přednost otroctví dobře krmených robotů; nevěří v demokracii a velmi ochotně přenechávají rozhodování politickým profesionálům.

Vytvořili jsme rozsáhlý komunikační systém v podobě rozhlasu, televize a novin. Přesto jsou lidé o politické a sociální skutečnosti spíše desinformováni a poučovani než informováni. Naše názory a ideje jsou do značné míry uniformní, což by bylo možno lehce vysvětlit, kdyby to bylo důsledkem politického nátlaku a strachu. Faktem ale je, že všichni souhlasí "dobrovolně" ačkoliv náš systém je založen na principu práva vyjadřovat nesouhlas a přímo na zálibě v názorové různorodosti.

Protimluvy se staly pravidlem jak v zemích svobodného podnikání, tak v zemích jejich odpůrců. To, že 50 milionů Američanů může být zabito v atomové válce nazývájí jedni "válečným rizikem", jiní mluví o vítězství "v rozhodném boji", ačkoliv z hlediska zdravého rozumu je naprosto jasné, že v atomové válce nemůže zvítězit nikdo.

Vzdělání - od základního po nejvyšší - dostoupilo svého vrcholu. Ačkoliv však mají lidé více vzdělání, mají méně rozumu - tj. schopnosti proniknout za povrch věcí a rozumět hlubinným silám jejich individuálního a sociálního života je stále horší a horší. Myšlení a cítění se vzájemně čím dále více rozcházejí a samotný fakt, že lidé tolerují hrozbu atomové války, jež se vznáší nad celým lidstvem, ukazuje, že moderní člověk došel ke stavu, kdy se stává otázkou, zda neztratil zdravý rozum.

Člověk namísto toho, aby ovládal stroje, které vytvořil, stal se jejich sluhou. Ale člověk tu není proto, aby byl věcí a přes všechno uspokojení, pramenící z bohatého konzumu, nemohou být jeho životní síly trvale drženy na uzdě. Máme jen jednu volbu a to znovu ovládnout stroje, učinit výrobu nikoli cílem, nýbrž prostředkem k všestrannému rozvinutí člověka - neboť jinak se může potlačovaná životní energie projevit chaotickým a destruktivním způsobem. Člověk bude chtít spíše zničit život, než aby umřel nudou.

Lze říci, že odpovědnost za tento stav člověka nese náš způsob sociální a ekonomické organizace? Jak jsme ukázali výše, náš industriální systém, způsob výroby

a spotřeby, vztahy mezi lidmi jež produkuje, vede přesně k onomu postavení člověka, které jsme popsali. Ne proto, že ho chtěl vytvořit, ani ne proto, že snad jednotlivci měli zlé úmysly, nýbrž proto, že povaha průměrného člověka je utvářena jeho životní praxí, podmíněné celkovou strukturou společnosti.

Není pochyb o tom, že kapitalismus 20. století se podstatně liší od kapitalismu 19. století - v takové míře, že je sporné, zda je možno oba tyto systémy označovat jedním a týmž termínem. Obrovská koncentrace kapitálu v gigantických podnicích, rostoucí oddělení řízení od vlastnictví, existence mocných odborů, státní subvence do zemědělství a některých průmyslových odvětví, elementy "státu všeobecného blaha", prvky cenové kontroly a řízeného trhu a řada jiných rysů, odlišuje velmi podstatně kapitalismus 20. století od kapitalismu dřívějšího. Ať však zvolíme jakoukoli terminologii, je fakt, že určité podstatné rysy jsou společné jak pro nový, tak i pro starý kapitalismus. Princip, že nikoli solidarita a láska, nýbrž individualistická egoistická činnost přináší nejlepší výsledky pro všechny; přesvědčení, že neosobní mechanismus, mechanismus trhu, má regulovat život společnosti, nikoli vůle a plánování. Kapitalismus staví věci (kapitál) výše než život (práce). Moc pramení z vlastnictví, nikoli z činnosti. Soudobý kapitalismus vytváří další překážky pro rozvoj člověka. Soudobý kapitalismus potřebuje dobře fungující kolektivy dělníků, úředníků, techniků a spotřebitelů; potřebuje je, neboť velké podniky, řízené byrokraty, vyžadují takovouto organizaci a "organizovaného člověka", jenž byl jí vyhovoval. Naš systém musí vytvářet lidi, kteří vyhovují jeho potřebám; musí produkovat lidi, kteří spolupracují hladce a ve velkém počtu; kteří stále více konzumují; jejichž vkus je standartní, lze jej snadno předvídat a ovlivňovat. Potřebuje lidi, kteří se cítí svobodní a nezávislí, kteří nepodléhají žádné autoritě či zásadám svědomí, ale kteří nicméně jsou ochotni k poslušnosti, ochotni dělat to, co se od nich očekává, kteří by hladce zapadli do celé sociální mašinerie. Tento systém potřebuje lidi, kteří mohou být vedeni bez nátlaku, vedeni bez vůdců, lidi, kteří nemají žádný cíl kromě jednoho - mít úspěch, být v pohybu, jít kupředu. Výroba se řídí zásadou, že investice musí přinášet zisk a nikoli zásadou, že by reálné potřeby lidí měly určovat co se má vyrábět. Protože všechno, včetně rozhlasu, televize, knih, léků atd. je podřízeno hledisku zisku, jsou lidé vedeni k takové spotřebě, která má často otravný účinek na ducha a někdy i na tělo.

Skutečnost, že naše společnost nedokázala splnit humanistické ideály, pramenící z naší duchovní tradice, má bezprostřední důsledky vzhledem k dvěma nejpalčivějším problémům naší doby: k problému míru a k problému vyrovnání mezi bohatstvím Západu a bídou ostatních 2/3 lidstva.

Odcizení moderního člověka se všemi jeho důsledky nesmírně znesnadňuje, aby tyto problémy mohl řešit. Protože fetišizuje věci a pozbyl úctu jak k svému vlastnímu životu tak i k životu ostatních lidí, je slepý nejen k morálním zásadám, ale také k racionálnímu myšlení v zájmu celé své fyzické existence. Je jasné, že atomové zbrojení by vedlo k totálnímu zničení světa a dokonce i když by se podařilo atomovou válku odvrátit, vyvolá toto zbrojení ovzduší strachu a podezírání, což jest právě ovzduší, v němž není místa pro svobodu a demokracii. Je jasné, že hospodářská propast mezi chudými a bohatými národy povede k násilným výbuchům a diktátorským režimům; nicméně zatím nebylo pro rozšíření těchto problémů vykonáno nic než několik nanejvýš vlažných a tedy marných pokusů. Vskutku se zdá, že dokážeme, že bohové oalepují ty, jež chtějí zničit.